

EVANGÉLIKUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM
ÚJSZÖVETSÉGI TANSZÉK

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BOLDOGOK A KICSINYEK

AZ EVANGÉLIUMI KICSINYSÉG VIZSGÁLATA
A SZINOPTIKUSOKBAN, TEKINTETTEL ANNAK
KRISZTOLÓGIAI, EKKLEZIOLOGIAI ÉS SZOCIÁLIS ASPEKTUSAIRA

BÁCSKAI KÁROLY

TÉMAVEZETŐ:
DR. FABINY TAMÁS, EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 2006.

1. A kutatási téma előzményeinek rövid összefoglalása

Idestova tizenöt esztendeje annak, hogy dr. Cserhádi Sándor professzor úr, az Evangélikus Hittudományi Egyetem újszövetségi tanszékének akkori vezetője, felkeltette érdeklődésemet Jézus kicsinyei iránt. Régtől fogva vonzott a Szentírás, azon belül az Újszövetség szövege, annak megértése és magyarázata. Egyetemi tanulmányaim során ez az érdeklődés még inkább magával ragadott. A megfelelő stúdiumok, valamint az ókori nyelvek, így az újszövetségi görög nyelv tanulmányozása segítségével mélyebb bepillantást nyerhettem az evangéliumok és az apostoli levelek gazdag világába. Kézenfekvő volt, hogy a diplomamunkámat is e tárgykörből írjam, felhasználni igyekezve az évek során megszerzett nyelvi, szövegtani és exegetikai ismereteket. A megadott témák közül a „Jézus kicsinyei a szinoptikus evangéliumokban” címűt választottam. A feladat megoldása az érdeklődési körömbbe tartozó szakmai kihívást jelentett. További motivációt adott, hogy az evangéliumi kicsinység tárgykörében hosszabb monográfiák alig jelentek meg. Ez utóbbi tény ugyanakkor a téma feldolgozhatóságát meg is nehezítette. A kutatás akadályai azonban eltörpültek a megannyi újabb, napvilágra került szempont mellett: Kik lehetnek azok, akiket Jézus a szinoptikus evangéliumok tanúsága szerint kicsinyeknek nevezett, és mit jelenthet általában a kicsinység evangéliumi értelme.

Célom az értekezés elkészítésével az volt, hogy a téma viszonylagos kidolgozatlanságát és a vonatkozó tanulmányok szűkösségét ellensúlyozandó, a lehető legtöbb részletre és összefüggésre való tekintettel állítsam reflektorfénybe a kicsinység problémakörét a Biblia, azon belül az Újszövetség és még szűkebben a szinoptikus evangéliumok kontextusában.

2. Problémafelvetés

A szinoptikus evangéliumokat figyelmesen tanulmányozóknak minden bizonnyal feltűnnek azok a szövegrészletek, amelyekben Jézus „e kicsinyeket” említi. Ezek a részletek nem a gyakoriságuk miatt szembeötlők – az átlagos bibliaolvasó vélhetően tovább is lapoz anélkül, hogy kérdést feltételezne egy ritkábban használt fogalom mögött. A szövegek mélyebb összefüggéseire kíváncsi, kutató teológus érdeklődését azonban felkelti, hogy a „kicsinyek” kiléte voltaképpen homályban marad. Valójában kik lehetnek ők? A Jézus által kicsinynek nevezettek, más szóval Jézus „kicsinyei”. Vajon mely névtelenek személyét őrizte meg a számunkra és az Újszövetséget olvasó nemzedékek számára a szinoptikus hagyomány

abba a néhány igeversbe rejtve, amelyekben a „kicsinyek” kifejezés felbukkan? Kisgyermekekre vonatkozik, amint azt első olvasásra feltételezzük? Netán a tanítványokra, hiszen a szöveg alapján ez is elmondható. Ha ez utóbbi az igaz, kérdés marad azonban, hogy vajon Jézus minden tanítványára egyformán érvényes-e ez a megkülönböztető megszólítás, vagy csupán egynémely kiválasztottra. Nem utal-e a kifejezés és annak használata egy, a jézusi tanítványi körre érvényes rangsorra? Vagy egy későbbi, az ösgyülekezetre jellemző fogalommal találkozunk, amely szerint a „kicsinyek” a kevés hittapasztalattal rendelkező, hitükben gyenge és bizonytalan krisztus-követők lehetnek?

Az sem zárható ki, hogy a „kicsinyek” kifejezésben a Jézusnak a szűkebb vagy tágabb értelemben vett követői iránt táplált érzelmei szólalnak meg. E becéző kedvességen túl azonban, vajon miért pozicionálja őket így, megfogalmazva mintegy a világban elfoglalt helyükre vonatkozó igényét? Egyáltalán, hitelesen jézusinak tekinthető-e a kifejezés, vagy ő csupán átvette és alkalmazta ezt a megjelölést, amelynek forrására szintén nem találunk utalást az evangéliumokban. Talán a korabeli rabbinikus iskolák szóhasználatából kölcsönözte Jézus az utalást, és a „kicsinyek” kifejezés nem más, mint az így megnevezettekhez vonatkozó hebraizmus?

Végül egy szociológiai szempontú megközelítés is elképzelhető. Nem lehet, hogy Jézus azért nevezett egyeseket – talán éppen a tanítványait – kicsinyeknek, mert a társadalom legalacsonyabb, legkevesebb kiváltsággal rendelkező rétegéből jöttek? Esetleg éppen a Jézushoz való hűségük miatt lettek megvetettek és lenézettek?

Az értekezésben a fentiekre keressük a választ, kísérletet téve egyúttal annak a megfejtésére is, hogy Jézus „e kicsinyei” milyen tulajdonságokkal és jellemvonásokkal rendelkezettek, ill. fordítva: Mit jelent a kicsinység, mint emberi (tanítványi) jellemvonás, tulajdonság vagy adottság a szinoptikus evangéliumokban. Vajon a Jézus által így nevezettekkel kezdődik a „kicsinység”, vagy előzménye is van a Bibliában? Más fogalmakkal is ki lehet fejezni, vagy kizárólag a szó szerint így említettek tekinthetők kicsinyeknek? Lehetséges-e úgy extrapolálni a kicsinyek személyét, vagy a kicsinység fogalmát, hogy ezzel általános értelemben vehető tanulságok birtokába jutunk? Beszélhetünk-e ebben a szélesebb értelemben evangéliumi vagy bibliai kicsinységről, és ha igen ennek mely aspektusait lehet felsorolni? Létezik-e, és amennyiben igen, vajon mi az újdonság, vagy az újszerűség az eddigi lehetséges – gyakran sztereotip – magyarázatokon túl? Megannyi kérdés, feltételezés, értelmezési kísérlet, amelyek a keresett válasz megtalálásának reményében alapos vizsgálatot kívánnak.

3. Az értekezés elkészítése során alkalmazott módszerek

Az értekezés, a téma viszonylagos kidolgozatlansága és a vonatkozó részlet- vagy szaktanulmányok szűkössége miatt, az alapoktól elindulva, prekonceptióktól mentes, de mégis koncepciózus, úttörő módon megkísérelt, pragmatikus vizsgálatot mutat be. A megelőző kutatási eredmények értékelése, ill. az azokkal történő vita, vagy ütközés éppen ezek elégtelen volta miatt aligha lehetséges. Az „Auseinandersetzung mit der Forschung” alapelv az értekezésben magára a „Forschung”-ra”, azaz a primer, elsődleges kutatásra összpontosít, annak minden jegyét és ismervét magán viselve. Ennek a legegyszerűbb és legcélravezetőbb módszere a kicsinységgel kapcsolatos bibliai helyek konkordancia-szerű áttekintése és vizsgálata, a téma által megkívánt, valamint az áttekintett szakaszok által diktált hangsúlyokkal. Újdonságot is annyiban kíván és tud felmutatni a kutatás, amennyiben a Jézus kicsinyeivel (gyermekek, tanítványok), vagy az ő személyükhöz köthető, de már elvont értelmű evangéliumi kicsinységgel kapcsolatos népszerű sztereotípiákon túllépve más felismerésekre (is) jut.

A felhasznált szakirodalom vonatkozásában is hasonló lehetőséggel találjuk szembe magunkat. A viszonylag gazdag és a jobb áttekinthetőség érdekében általánosan és részeire bontottan, tematikusan is feltüntetett gyűjteményből esetenként egy-egy apró részlet illeszkedik csupán a témához, máskor azonban egy-egy hosszabb egység alaposabb mértékben szolgálja ki a kutatást. Ez a látszólagos egyenetlenség azonban tartalmi és érdemi szempontból nem befolyásolja az eredményt. Ezzel szemben sokkal inkább utal a munka és a kutatás nehézségére, a rendelkezésre álló anyag töredékességére és elégtelen voltára. Az eredmények értelmezése részben az egyes fejezetek között, a végső értelmezés és tematizálás pedig a záró fejezetben, a tézisek felállítása során történik meg, melyekre ebben az összefoglalásban is részletesen kitérünk (lásd az Elért eredmények ismertetése c. részt).

A fentiek világossá teszik, hogy a vizsgálat természete a lehetséges legtöbb bibliai ígehely, ill. vonatkozás felsorolását és idézését, valamint összehasonlítását és szűkebb-bővebb elemzését kívánta meg. Primer kutatás lévén, az értekezésben ezért szerepel megannyi bibliai citátum, tekintettel a hozzáférhető különböző, akár digitális formában elérhető bibliafordításokra, esetenként hosszabb szakaszok, vagy csupán egy-egy kiemelt kifejezés említésére, bizonyos helyeken saját fordítást is adva. Ennek során, az idézett részleteket a fontosságuktól függően az adott nyelven, ill. nyelveken vagy a főszövegben, vagy a lábjegyzetben tüntettük fel. Itt jegyezzük meg, hogy a dolgozat egészére érvényes módon, az ó- és az újszövetségi idézetek vizsgálatánál és összehasonlításánál az alapot a Magyar

Módszertani értelemben a dolgozat egészére jellemző az exegetikai irányultság. A feladat megoldása szempontjából egyértelműen a téma írásmagyarázat útján történő megközelítése és elemzése bizonyult a legcélravezetőbbnek.

A kutatás kiindulási alapját a Bibliában a kicsinységre vonatkozó héber és görög kifejezések, és azok szómezeje adta. Az ószövetségi iratok kanonikus sorrendben történő áttekintése során megállapítást nyert, hogy a többek között ott szereplő קטן, זעיר, מעט, ועוד, ועוד fogalmak és azok görög megfelelői, a μικρός, a ταπεινός, a πτωχός, a πείνης és a πρᾶς a kicsinységre mind átvitt, mind pedig közvetlen értelemben is utalhatnak. A munkához az alapos fogalmi tisztázás, valamint a szómezők minél szélesebb körű elemzése érdekében, az Ószövetség héber és görög szövege, valamint annak magyar szövegváltozatai mellett, számos modern nyelvű fordítást is segítségül hívtunk. Amennyiben a megfelelő fogalmak értelmezése újabb összefüggést eredményezett, ezt is az elemzés tárgyává tettük. *Így – úttörő módon – a bibliai kicsinységre vonatkozó konkrét fogalmak legszélesebb spektrumát tudtuk átfogni, mely az eddigi szakirodalomban csak részleteiben szerepel.*

Az értekezés gerincét a harmadik fő fejezet alkotja. Ebben, a szinoptikus evangéliumokban szereplő, a kicsinyekre, ill. a kicsinységre vonatkozó szövegegységek vizsgálata és azok szövegkörnyezete jelenik meg. *A szövegelemzés és a szövegmagyarázat segítségével azt kutattuk, az evangéliumi kicsinységnek mely általános, ill. újabb aspektusai lehetségesek. Mit jelent a kicsinység, mint fizikai vagy lelki-spirituális állapot, mint vele született adottság, vagy tulajdonság. Az exegetikai vizsgálat közben, újszerű megközelítéssel bizonyos esetekben érintettük az evangéliumi kicsinység hatástörténetét is, tekintettel egyebek*

mellett a komolyzene és a szépművészet területeire, valamint a sajátos lutheri és kálvini értelmezésre.

A harmadik fejezetben belül a kicsinység vizsgálata egyes szinoptikus példázatokban külön egységet képez. Az utolsó ítélettel kapcsolatos szakaszban szintén említettük a hatástörténeti vonatkozásokat, időrendi sorrendben kitérve az egyházatyák korára, a középkorra, a reneszánsz és a reformáció korára valamint az újabb és a legújabb korra.

A dolgozatban az elemzések tanulságainak aktualizálását szolgálják azok az alfejezetek, amelyekben *a mai egyházi és társadalmi életre való tekintettel érintettük az evangéliumi kicsinység eszkatológiai, ekkleziológiai, liturgikai, valamint szociális és diakóniai vonatkozásait. Megállapítottuk, hogy a társadalmi értelemben vett kicsinység az újszövetségben a vallásos értelmű kicsinység mintájául is szolgál, más szóval az evangéliumi kicsinységre a szegénység és az alázat együttesen jellemzők.*

Az újszövetségi szakaszok exegetikai vizsgálatának végén arra a következtetésre jutottunk, hogy az evangéliumi kicsinység alapja nem más, mint Istennek a Krisztusban való kicsinysége. Az újszövetségi részt ezért a kicsinység krisztológiai összefüggéseinek áttekintésével zártuk Fil 2,5-8 alapján, különös tekintettel a kenózis fogalmára. Az isteni kicsinység értelmezése kapcsán megemlítettük Szent Efrém és Aranyszájú Szent János erre vonatkozó tételeit. Megállapítottuk, hogy a kicsinység újszövetségi paradigmája Jézus személye és szolgálata, azaz Isten kicsinysége a Krisztusban.

Az értekezés negyedik, záró fejezetében felállítottuk a Jézus kicsinyeire, valamint az evangéliumi kicsinységre vonatkozó téziseket. Ebben, az általános szempontokon túl újra hangsúlyoztuk a kicsinység és az alázat szoros kapcsolatát, továbbá az evangéliumi kicsinység krisztológiai, ekkleziológiai, liturgikai, szociális, diakóniai és eszkatológiai szempontjait, tekintettel az azokban észlelt új felismerésekre.

5. Az elért eredmények ismertetése

5.1. Általános szempontok

A dolgozatban szereplő elemzések tanulságait levonva megállapíthatjuk, hogy a bibliai, szűkebben *az evangéliumi kicsinység komplex fogalom ugyan, de összetevőire bontható. Jelenti egyrészt a szegény embert és a szegénységet, annak több értelmében: Kicsiny a koldusszegény (πτωχός), a munkájából nehezen bír, de megélő zsellér (πένης), és a vallásos értelemben „szegény”, azaz a kegyes, istenfélő ember is*

(πραῦς, πτωχός τῷ πνεύματι). *Kicsiny másrészt az alázatos ember is*, legyen szó akár alacsony származásáról, a társadalmi ranglétrán elfoglalt szerény helyéről, akár pedig vallásos beállítottságáról, kegyességéről, az Isten előtti alacsonyságának, vagy „megalázottságának” a tudatáról □(ταπεινός, πραῦς, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ). *A harmadik összetevő a szó szerint, vagy átvitt értelemben a méretre, vagy a minőségre vonatkozó kicsinység*, amely esetenként rosszálló, lekicsinylő értelmet is hordoz (μικρός, és fokozott alakja, az ἐλάχιστος).

Tanulságképpen elmondható az is, hogy a szinoptikus evangéliumokban való előfordulásait illetően *a „kicsinyek” általában nem a gyermekekre, hanem Jézus tanítványaira vonatkozik*. Azokra a tanítványokra, akiket Jézus odaadóan szeret, s akiknek ez a szeretet jelenti a biztonságot és a védelmet. Az is valószínű, hogy Jézus a „kicsinyek” alatt nem a tanítványainak egy elszigetelt, elkülönült részét értette csupán – legyenek akár hitükben a legerőtlenebbek, vagy akár a másokénál erősebb hit gyümölcseként, alázatra képes követői. Amellett, hogy az ún. közösségi beszédben az „e kicsinyek” (οὗτοι οἱ μικροί, Mt 18,3-6) valószínűleg a tanítványi kör, vagy tágabb értelemben a gyülekezet legerőtlenebb, legbizonytalanabb tagjait jelenti, túlzás nélkül állítható, hogy a „kicsinyek”, vagy az „ezek a kicsinyek” általában a Jézus tanítványaira vonatkozó megszólítás lehetett. A „tanítvány” (Mt 10,42), valamint a „Krisztuséi vagytok” (Mk 9,41) és az „e kicsinyek” (Mk 9,42) kifejezéseket nem lehet egymástól elválasztani, hiszen ugyanazon személyekre utalhattak, ugyanabban az értelemben. Jézus így fejezte ki irántuk való szeretetét és e megszólításban volt elrejtve az a távlat is, amely rájuk várt. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, *Jézus egyszerűen azért nevezi tanítványait kicsinyeknek, mert ők az ő védő szeretetének alanyai. Irántuk, mint Isten országának jogos várományosai iránt érzett szeretetének nagysága és jelentősége szólal meg a kicsinyek megjelölésben. Azoknak a titulusoknak egyike ez, amelyekkel Jézus kifejezi, milyennek képzei el tanítványait, jellemüket, helyzetüket, az emberekkel szembeni alapállásukat, valamint, hogy ő hogyan viszonyul hozzájuk, milyen érzelemmel.*

További két fontos összetevője a „kicsinyeknek” a messiási és – hangozzék bármilyen egyszerűen – az együtt érző, becéző, a tanítványokkal egy szintre helyezkedő, kedveskedő értelem. Amikor Jézus az őt követőkről, mint Isten országának örököseiről beszél, messiási megjelöléssel illeti őket. Az Ószövetség gondolatvilágánál maradván – mely Jézus sajátja is lehetett – talán ugyanúgy messiási megszólítása a tanítványoknak, amikor őket kicsiny

nyájhoz¹ hasonlítja. Ez pedig sugallja már a másik gondolatot, hogy Jézusnak a tanítványaira vonatkozó megnyilvánulásai, megnyilatkozásai nem nélkülözték az emberközelséget, a kedvességet, a baráti, testvéri figyelmességet. A tanítványok nem egyszerűen gyermekei (τέκνα, Mk 10,24; παῖδια Jn 21,5²) voltak Jézusnak, hanem kicsi gyermekei, kicsinyei (τεκνία, Jn 13,33), nem csupán bárányai (ἄρνες, Lk 10,3), hanem báránykái (ἀρνία, Jn 21,15). *Kiemelendő és hangsúlyozandó tétel, hogy a tanítványok Jézus által való „kicsinyítése” nem lekicsinylés, hanem kitüntetés. Minden hivatalosság, távolságtartás és kimértség eltűnik ebből a kapcsolatból, és nem marad más, csak a szeretetet kifejező diminutívum.*

Máté evangéliumában a kicsinyek különleges szerepet töltenek be. Jézus követői és azután gyülekezete is a világ mértéke szerint olyanok, mint a gyermekek: kicsinyek (μικροί, Mt 10,42; 18,3.6.10.14), valamint szegények és „együgyűek” (πτωχοὶ τῷ πνεύματι, Mt 5,3kk). Míg a rabbinikus értelmezésben a kicsinyek kifejezés leértékelő jellegű és az éretlenekre, a még nem felnőttekre, a nem „nagyokra” vonatkozik, míg a hellenizmusban a „nagy” szó fényben tündököl és a „kicsiny” annak csupán alárendeltje, út és eszköz a „nagyság”-hoz, addig Jézusnál a „kicsiny” kifejezés új értelmet nyer. Paradox módon egy titokra, egy rejtett, benső, vagy majd csak a jövőben elnyerhető méltóságra utal (messiási megjelölés, l. ott!). *A kicsiny kifejezésben megjelenik egyrészt a jelentéktelenség, a lenézettség és a mellőzöttség, mint emberi (tanítványi) állapot, másrészt a megtérés igénye és indikációja, valamint a farizeusokra jellemző felfelé való törekvés ellenzése is. Új aspektus, hogy a megtérés ebben az értelemben nem a növekedés, hanem a visszahúzódás, a kicsinnyé válás eseménye. Itt találkozunk egymással a vallásos és a szociológiai mozzanat, amelyek egyébként is elválaszthatatlanok a kicsinyek kifejezéstől. Isten éppen a kicsinyeket, (a gyermeki lelkületűeket, νηπίοι), a szegényeket és az alázatosakat (πραεῖς, ταπεινοὶ τῇ καρδίᾳ) hívta el, nekik tárta fel országának titkait, amelyeket a bölcsek és az értelmesek elől (σοφοί, συνετοί, Mt 11,25.29) elrejtett, amint azt már egy emberöltővel az evangéliumok megírása előtt Pál apostol is világosan látta és figyelmeztette arra a korinthusiakat (1Kor 1,26-29). Akit Isten elhív, kicsinnyé és szegénnyé lesz. Olyan kicsinnyé válik, (olyanná teszi őt az Isten), és úgy viszonyul a világhoz, amint egy gyermek. *A vallásos és a szociológiai vonatkozások találkozása után itt megint felfedezhetünk egy kapcsolópontot, ti. a kicsinyekről**

¹ Ehhez, ill. az általános szempontokhoz lásd a saját publikációként megjelent „A kicsinység dicsérete” című, Lk 12,32-34 alapján írt tanulmányt, in Hullámhossz, szerk. Dr. Szabó Lajos, Luther Kiadó, Budapest, 2003. 174-179. old.

² A teljesség érdekében és az evangéliumok színgazdagsága miatt néhány szemléletes kifejezést János evangéliumából is kiemeltünk.

szóló szavak, kifejezések rokonságban vannak azokkal a kifejezésekkel, amelyek a gyermekeket állítják példaképül a tanítványok elé. Ezek a megjelölések – és ez is az evangéliumi kicsinység fogalmához köthető újszerű felismerés – éppen a megtérésen keresztül válnak szinonimákká.

5.2. Kicsinység és alázat

A kicsinység és az alázat³ bibliai értelemben rokon fogalmak, az egyik nem választható el a másiktól. Árnyalatnyi eltérés lehet a kettő között, ugyanakkor helyettesíthetők is egymással. A kicsiny egyben mindig alázatos, amennyiben tudatában van teljes mértékű Istenre utaltságának. Az alázatos ember pedig Isten előtt, azaz Isten nagyságához viszonyítva felismeri kicsinységét, kiszolgáltatottságát és segítségre szorultságát. A kicsiny tehát minden esetben alázatos, az alázatos pedig nem lehet más, mint kicsiny. Amennyiben az alázat, mint vallásos erény önteltté, különbbé, kiválóvá tesz és elkülönít a többi embertől, a szó eredeti értelmében nem alázat többé. A tudatosan vállalt és képviselt vallásos kiválóságot az alázat útján megvalósító ember erényes és kegyes lehet, de bibliai értelemben nem kicsiny és nem szegény. A vallásos alapon a másik fölébe kerekedni akaró ember nem lehet alázatos. Ha azonban őszintén az, eltűnik minden felsőbbrendűsége. Az alázatos ember, amennyiben ilyennek ismeri tudatosan önmagát, már nem alázatos. „Az alázatosság csak akkor tiszta, ha nem mint ilyet keresik és akarják”.⁴ Egyedül Isten teheti az embert alázatossá, mégpedig úgy, hogy megláttatja vele: magától képtelen az alázatra. Az alázatosság megvalósulása nem más, mint a saját csődjének elismerése. Francois Varillont idézve: „Bizalmatlannak kell lennünk az alázatosság eszteticizmusával szemben. Istenben semmi sincs abból a ’csalékony szerénységből’ amelytől André Gide néha ’megrészegetett’, a saját bevallása szerint. Nem kell az élvezett incognito! Egyes emberek úgy tetszelegnek a gyöngeségben, mint mások az erőben. Van, aki a balsikert kultiválja. Amikor az ember Istenre gondol, el kell söpörni ezeket a rémképeket. Nincs gőgös teljesség. Hogyan képzelhetnénk el egy olyan Istent, aki öntelt. Saját gazdagságával megelégedett Krózus lenne. Bálvány önmaga számára. Tehát bálvány teremtménye számára is, aki nem lenne más, mint a saját kiterjedése.”⁵

³ „Isten épp akkor oszt ki ránk valódi nagy szerepet, amikor esendőségünket, kicsinységünket beláttuk. Erényeink mind végesek, egyedül az alázat teszi őket végtelenné.” In Pilinszky János: A különös szféra, Szög és olaj, Vigilia, 1982. 240-241. old.

⁴ In Varillon, Francois: Isten alázata és szenvedése, Szent István Társulat, ford. Szabó Ferenc SJ, Budapest, 2002. 130. old.

⁵ Varillon, i.m. 66-67. old.

5.3. Krisztológiai szempont

A dolgozatban megállapítást nyert, hogy az evangéliumi kicsinység értelmezése csak Jézus Krisztus alázatának és kicsinységének ismeretében lehetséges. Krisztus életútja, magatartása, alázata és szolgálata nem egyszerűen erkölcsi mérce, amelynek minden őt követőnek meg kell felelnie, hanem általában a keresztény élet alapja. Jézus, jóllehet valóságos Isten, mégsem élt az isteni létforma előnyeivel, hanem alávetette magát az emberi létforma kötöttségeinek. Nem csupán lélekben, vagy szellemi módon hajolt mélyre, de testi, fizikai értelemben vállalta az alacsony sorsot, a kicsinységet, a szolgálai, azaz az emberi életformát. Krisztus kicsinysége nem elmélet, eszme, vagy tantétel, nem is egyfajta jellemző lelkiállapot, hanem a cselekvés és a történés, a tettek és az életgyakorlat konkrétuma. Jézus, nem tekintve zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel, kilépett a történelmen kívüliségből, megalázta magát és szolgálai formát vett fel. Krisztus kicsinysége, pontosabban az ő kicsinnyé válása kegyelmi *folyamatként* vagy *eseményként*, az Istent a teremtett világhoz és az emberhez fűző szeretet legerősebb láncszemeként értelmezhető. Jézus szolgálata úgy lesz példa az őt követők számára, hogy annak követéséhez az erőt Isten szeretetének az emberhez a legmélyebbre hajoló megnyilvánulásából, más szóval Jézus kicsinnyé lételeből, klasszikus kifejezéssel váltságművéből merítheti. Isten az emberi élet minden részletében jelen van, a legnagyobb mélységben, a szenvedésben is, sőt maga is hordozza, elszenvedi, egyúttal azonban le is győzi azt. Jézus életútja, ezzel a szótériológiai megalapozottsággal szabja meg az egyéni és a közösségi élet irányát, nemcsak a híveket és a gyülekezetet, de az egész teremtett világot, a halált is vállaló isteni szeretet hatósugarába állítva.

A krisztusi alázat bemutatásához Jézus életének az eseményei elégséges támpontot nyújtanak. Krisztus *kenózia* anyja méhében kezdődik, és a keresztfán teljesedik be. Jézus édesanyja, *Mária a lehető legkisebb és a legkiszolgáltatottabb* (δοῦλη, rabszolganő Lk 1,48), *Isten azonban még ennél is kisebb: Isten Mária kicsinyévé válik, azaz a kicsinynek, a legkisebbnek a kicsinye (a gyermeke) lesz.* Az isteni alázatnak a mértékéről, másképpen a Jézusban szolgálai formát, azaz emberi testet öltött isteni szeretet tágasságáról azonban a legátfogóbban a preegzisztens lét és a kereszthalál közötti távolság alapján alkothatunk fogalmat. *Krisztus kenózia, azaz kicsinysége a halálában volt a legteljesebb.* A kereszten a legnagyobb mélységbe szállt alá⁶, hogy az alázatnak ebben a dimenziójában éppen az ember számára nyilvánvalóvá lehessen az Isten szeretetének felülmúlhatatlan nagysága. Isten úgy

⁶ A apostoli hitvallás „alászállt a poklokra” tétele írja körül a legplasztikusabban Krisztus halálának a legmélyebb dimenzióját.

vált kicsinnyé, hogy Jézusban testté, azaz valóságos emberré lett, szolgálai, vagyis emberformát vett fel és magatartásában is embernek bizonyult. Az Atyjához való szeretetviszonyt a szolgának urához való viszonya módján élte meg.

A krisztológiai és szótériológiai szempontból nélkülözhetetlen lételméleti (ontológiai) egységet nem számítva Jézus az isteni létforma előnyei nélkül, az emberrel teljesen egyenlő feltételek között élt. Azért, hogy megváltói szolgálata az embertől ne legyen idegen, Jézus vállalta a történelmi lét minden következményét. Az Isten iránti engedelmességet a más emberekéhez hasonló körülmények és feltételek között gyakorolta. Egész küldetésére és szolgálatára az volt a jellemző, hogy „megalázta magát.” Az emberlét útján, a kereszthalál tartó engedelmisségben, sem hatalomra, sem pedig dicsőségre nem törekedett, hanem végképp lemondott az isteni beavatkozás lehetőségéről.

A megtestesülésnek (inkarnációnak), ill. Jézus küldetésének a tükrében újként felismerhető és megállapítható, hogy az alázat, másképpen a kicsinység újszövetségi paradigmája nem más, mint Jézus személye és szolgálata, azaz Isten kicsinysége Krisztusban.

5.4. Ekkleziológiai és liturgikai szempont

A kicsinységnek, mint paradigmának fontos szerepe van erkölcsi-etikai értelemben, a mindennapi keresztény életvezetés, a keresztény magatartás, felelősségvállalás és szolidaritás szempontjából. A fogalom a gyülekezeti intelmek sorában, nevelő céllal, a tanítványok, ill. az egész gyülekezet szolgálatának összefüggésében is feltűnik. Hogyan viselkedjenek egymással, és hogyan viszonyuljanak egymáshoz a gyülekezet tagjai? Mit jelent a keresztény, a Krisztust követő testvériség? Minőségi szempontból újdonságként hatott ez a viszonyulás a korabeli közösségekben. A kicsinység a gyülekezet, a keresztény hívek csoportját, ill. tágabban, az ember és az embertárs viszonyát illető, megváltozott erkölcsiséget feltételezett. Az első keresztény gyülekezetekben, a változó erkölcsi kihívásokkal szembesülve, szükség volt az eligazításra és az útmutatásra. Az ebből a megfontolásból született, majd írásban is rögzített kátéknak a részét alkotja a „kicsinyek” kifejezés, a helyes gyülekezeti sorrendre és miheztartásra irányítva a figyelmet. Hogyan és miként viszonyuljon testvérehez, felebarátjához, embertársához a keresztény ember? Ki a fontosabb? Ki álljon az első helyen? Kire figyeljen fokozottan a Krisztust követő? Ezt a miheztartást szemlélteti Jézus a „kicsiny” kifejezéssel, akár konkrét értelemben mutatva rájuk és nevezve meg a kicsinyeket, az ő kicsinyeit, akár pedig tágabb, elvont értelemben fogalmazva.

A kicsinység fogalma, valamint azok az evangéliumi részletek és a környezet, amelyben e kifejezés helyet kap, ráirányítják a figyelmet az ősegyház személyi összetételére. A gyülekezet tagjai, ill. vezetői nem híres és hatalommal rendelkező emberek, hanem alázatos, gyenge és segítségre szoruló, társadalmi és politikai értelemben kiszolgáltatott hívek voltak. Azoknak, akik Isten országa ígétét bírják, legfőbb jellemzője nem a nagyság vagy a hatalom, hanem az alázat. A gyülekezetben, az egyházban, de az egész társadalomban, ebben a magatartásban rejlik a közösségi kapcsolatok titka. A természet törvényei szerint általában az erősebb, a nagyobb és a hatalmasabb, a domináns egyed győz és uralkodik a nálánál gyengébbeken és a kisebbeken. A teremtés részét alkotja ugyanakkor az, a fentiek alapján paradox, ellentmondásos opció, hogy a nem domináns, a gyenge, a kicsiny is lehet győztes, mert ő az Isten szerint „nagy” és erős. Az elsőkből utolsók lesznek, az utolsókból pedig első, a hatalmasok lezuhanak trónjukról, és a megalázottak felemelkednek, a bővelkedők üres kézzel távoznak, az éhezők azonban megelégtetnek. A földi idősíkra összpontosító emberi logika számára ez az isteni lehetőség úgyszólván követhetetlen, a keresztény logikának azonban tudnia kell e szerint szemlélni a világot és a szűkebb és tágabb környezet jelenségeit, az emberi és a társadalmi, közösségi kapcsolatokat.

A saru és bot nélkül közlekedő, szerényen és alázatosan érkező misszionáriusok (Mt 10,42) a „kicsinyek” megnevezésre is érdemessé válnak. Ők Krisztus igazi tanítványai és a közösségnek nem csupán szervezői és szószólói, de valódi tagjai is, amennyiben nem állítanak akadályt az Isten országának befogadása és építése elé. Máté a hegyi beszédben a szegények (עניים) egyházát helyezi előtérbe, a közösségi beszédben (Mt 18) pedig a kicsinyek (μικροί, ὑπῆτοι) gyülekezetét mutatja be, amely az előbbi folytatása és kibővítése. *A kicsinyek az egyház reprezentánsai, tipológiai szempontból pedig annak típusát, az egyházon belül pedig a világi hívők modelljét képviselik. Más oldalról, az egyház egyik karakterisztikuma, fő jellemzője az evangéliumi értelmű kicsinység, annak minden ismervével és az ahhoz fűződő ígéretekkel.*

Az egyház magatartása annak a szolgának az alázatos magatartásához hasonló, aki ismeri méltatlan voltát, és ennek tükrében látja, hogy Isten mit cselekszik vele és érte. A magyülekezetéhez, egyházához vagy egyházaihoz tartozók is azok végtelen sorába tagozódnak, akik kezdettől fogva hittek, rábízta magukat Isten ígéreteire és megtapasztalták az ő irgalmát.

A kicsinység az egyház istentiszteleti gyakorlatában is hangsúlyosan helyet kap. Az értekezés kitér arra a felismerésre, hogy úgyszólván minden liturgikus cselekmény magában hordozza a krisztológiai, vagy az evangéliumi kicsinység jegyét. Az Atya, a Fiú és a

Szentlélek alázatosan van jelen a Szentháromságra, vagy annak egyes személyeire utaló templomi és istentiszteleti jelképekben, szimbólumokban, az egyházi zene hangjaiban, a Szentírás, a lekción, az imádságok, az egyéb liturgikus szövegek, és nem utolsón az igehirdetés szavaiban, mondataiban. Krisztus kicsinysége demonstratív módon megjelenik az úrvacsorában, a kenyér és a bor színében. Az egyház szolgálata egy kicsiny, alázatos Krisztust közvetít. Más szerepre ebben az összefüggésben jellegénél fogva alkalmatlan is volna. *Az alázatos Krisztusnak, a kereszt Krisztusának képviselője tipikusan nem hatalmas, gazdag és uralkodó, hanem szerény, lelki értelemben mindenképpen kicsiny, szolgáló egyházat feltételez. Az egyháznak nem csupán a benső, istentiszteleti-spirituális megnyilvánulásai, de a közéletben, a társadalomban betöltött szerepe, erkölcsi-etikai véleményalkotása, a közügyekre való hivatalos reflexiói, a diakóniai szerepvállalása és tevékenysége is az evangéliumi kicsinységet kell, hogy tükrözze.*

5.5. Szociális és diakóniai szempont

A kicsinység szociális és diakóniai szempontjai az egyes keresztényeknek a gyülekezetben elfoglalt, másokhoz viszonyított helyzetéből adódnak. A kicsinységnek a lemondás, a hatalom nélkülség, a szolgálat, a nagyságnak a hatalom, az uralkodás felel meg. A kicsiny abban nagy, hogy akar és tud kicsiny lenni, és így válik elsővé a szolgálatban. A nagy, minden hatalmával és dicsőségével kicsiny marad, azaz olyan, akit Jézus nem tekint „elsőnek”. Minél magasabb tisztséget tölt be valaki a gyülekezetben, annál inkább kell önmagát a háttérbe állítania. Első, kiemelkedő, „kiváló” csak az lehet, „aki a legkisebbnél is kisebb tud lenni”.⁷ Ha valóban „nagy”, azaz igazi vezető akar lenni, akkor úgy kell a rendelkezésére állnia és szolgálnia az alárendelteknek, mint azt a felszolgáló (διδάκωνος) teszi az asztalnál.

Mindez az egyházak szociális, közéleti szerepvállalására vonatkoztatva is igaz. Amennyiben spirituális és erkölcsi útmutatással kívánnak szolgálni a társadalomban, azt csak kicsinyként, a társadalom mindenkorai kicsinyeivel azonosulva tehetik. *A kutatás meggyőződött arról, hogy ma újra, de akár újdonságként is hangsúlyozni kell, hogy a fogyasztói környezetben, jó értelemben véve fel kell eleveníteni a szegény és a szolgáló, a szociális diakóniát gyakorló egyház modelljét. Az evangéliumi kicsinységgel kapcsolatos felismerés az is, hogy a jövő semmiképpen sem egy nagy és diadalmas egyház víziója felé, hanem az őskeresztények kis közösségeinek irányába mutat.* Ezekben az összetartó csoportokban

⁷ In Dóka Zoltán: Márk evangéliuma, Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1996. 228. old.

természetes volt a szolidaritás, az eszmei és a gyakorlati azonosságtudat, a kölcsönös kötelesség- és segítségvállalás, a közös teherviselés. A múlt népegyházi keretinek felbomlása nem a mennyiségi értelemben nagyobb egyháztestek eltűnését, hanem azok átalakulását, és a kisebb közösségekben szerveződő egyház megerősödését kell, hogy magával hozza. Ez a régi-új keresztény közösségi, vagy egyházmodell a *közvetlenségre* és a *személyességre* épül, amely tulajdonságok nyitottá és vonzóvá tehetik a társadalom szélesebb rétegei, még a perifériára szorultak előtt is. *A kicsinységgel kapcsolatos tételként jegyezzük meg: A kereszténység társadalmi-diakóniai felelősségének átgondolása a XXI. század feladványa. A válaszok keresése közben nem feledhetjük, hogy a kicsinyekben és a szegényekben maga Krisztus közeledik felénk, és a hivatásunk nem másra, mint az egyszerűségre és az evangéliumi szegénységre szól.*

5.6. Eszkatológiai szempont

A tanulságok számba vétele során nem felejtkezhetünk meg az evangéliumi kicsinység *eszkatológiai* összefüggéseiről sem. E vonatkozásban a „μικρός”-nak a „μέγας” felel meg: Aki most, ebben a világkorszakban „kicsiny”, az majd a következő aióban, evangéliumi kifejezéssel az Isten országában „nagy” lesz. Eszkatológiai értelemben a „kicsiny” nagyobb lehet annál, mint aki most ténylegesen „nagyobb” nála. Mivel azonban az emberi megítélés és logika szerint értelmetlen, hogy az, aki „kicsiny”, éppen kicsinysége okán bármikor „nagyobb” lehetne a nagynak ismertnél, a képtelenség (paradoxon) feloldásához *dimenzióváltásra* van szükség. Az, ami földi, társadalmi viszonylatban, a tér és az idő korlátai közé szorított világban – az akkori ismeretek alapján – nem elképzelhető, teológiai értelemben valóságossá válik. *Amikor Jézus a kicsinységet említi, akkor általánosságban a „nagyság” idealizált emberi elgondolása ellen foglal állást.* A kicsinység titok, rejtély, misztérium a nagyravágyással, mint nyilvánvaló emberi törekvéssel szemben. Hasonló a mustármaghoz, amely kisebb ugyan minden magnál, de amikor felnő, nagyobb lesz minden veteménynél. *Isten országának a titka ebben a növekedésben, a kicsinyből naggyá változásban rejlik, a kicsinység pedig ennek a jövőbeli, az eszkatonban realizálódó nagyságnak a jelen idejű, a jelenre vonatkozó lehetőségét feltételezi.*

5.7. A kicsinység, mint metafora

Láthatjuk tehát, hogy a jelentését tekintve a „kicsiny”, a „kicsinyek”, az „ezek a kicsinyek”, vagy a Jézus kicsinyei kifejezés meglehetősen tág értelmezési teret kíván magának. Kicsinyeknek számítottak a minimális, vagy akár semmilyen magántulajdonnal nem rendelkező első keresztény misszionáriusok. Kicsinyek voltak a keresztény közösség leggyengébb, legelesettebb, „legutolsó” tagjai, és kicsinyeknek számítottak általában a keresztény hívők is.⁸ Kicsinyeknek tekinthetők a gyülekezethez, vagy a Jézus tágabb környezetéhez tartozó gyermekek, de a felnőttekből álló, legszűkebb tanítványi kör is. A társadalom számkivetettjei, a mindenkori szegények, nyomorultak, a hitük miatt üldözöttek, vagy a lelki értelemben szegények, azaz a teljes Istenre utaltságuk tudatában élők is lehetnek kicsinyek.

Ez utóbbi mondat akár összefoglalás is lehetne, amennyiben ez visz a legközelebb a kicsinység jézusi értelméhez. A további következtetéseket levonva, *az evangéliumi kicsinységet végső soron nem a gyermekség, nem is a tanítványság, sem pedig a szociológiai szempontok, hanem az ember Isten előtti állapota, Istenre utaltsága jelenti.* Az előbbiek csupán *metaforikusan* utalnak arra a helyzetre, amely az ember szemszögéből jellemző az Isten-ember kapcsolatra. A különböző bibliai alakok, úgymint Dávid vagy Mária személye, a metaforái annak, hogy mit jelent a kicsinység bibliai értelemben. Jézus így tekintette kicsinyeinek, övéinek az általa megnevezetteket. Lehettek ők a tanítványai, a környezetében lévő gyermekek, vagy tágabb értelemben a föld népe, a szegény sorsú követői, ugyanakkor ők együttesen sem merítik ki azoknak a körét, akiket Jézus kicsinyeinek nevezhetünk. Az evangéliumi kicsinység szempontjából nem az *ő kicsiny voltuk* a döntő. *A legfontosabb az, hogy Jézus kicsinyeknek nevezi őket.* Közéjük tartozott és tartozik ma is mindenki, aki a teljes Istenre utaltság állapotában él. A végső tételt megfogalmazva: *A bibliai kicsinység a legtágabb értelemben nem más, mint maga is metafora, az ember Istenre utaltságának metaforája.*

⁸ In Spinetti, Ortensio da: Máté – Az egyház evangéliuma, ford. Turay Alfréd, Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged, 1998. 327. old.

6. Köszönetnyilvánítás

Megértő figyelmükért és segítségükért köszönet illeti mindazokat, akik az elmúlt években, évtizedekben közelebbről vagy távolabbról követték és kísérték egyházi szolgálatomban az oktatás és a tudományok területén megtett szerény lépéseimet. Lehetetlen mindenkit e helyütt felsorolni, de más kedves tanárain, kollégáim és doktorandusz-társaim mellett név szerint meg kell köszönnöm id. Görög Tibor ny. lelkésznek és dr. Cserháti Sándor emeritus professzornak, hogy megajándékoztak a teológia és az Újszövetség szeretetével, dr. Bolyki János emeritus professzornak, hogy egy-egy jó szóval és írásaival a tudományos munkára bátorított, ifj. dr. Fabiny Tibor egyetemi tanárnak, hogy értékes tanácsai mellett a nehezen megszerezhető szakirodalomhoz is hozzájuttatott és dr. Szabó Lajos rektor úrnak, hogy kitartó módon az e helyütt összefoglalt értekezés megírására és befejezésére ösztönzött.

Köszönöm szüleim és családom támogatását, valamint a budahegyvidéki evangélikus gyülekezet szeretetét és megértő nagylelkűségét, amely szabaddá tett a könyvtárhoz és az íróasztalhoz kötött munkára, szüntelenül biztosítva a folytatás lehetőségét és feltételeit. Köszönöm a tanulmányi szabadságom idején helyettesítő lelkészek és nem-lelkészek szolgálatát.

Különleges köszönet illeti témavezetőmet, dr. Fabiny Tamás professzor urat, hogy vállalta a felkészítéssel kapcsolatos megannyi teendőt: A konzultációkat, az egyeztetéseket, a formai és a tartalmi kérdések megbeszélését, valamint a munka szakszerű figyelemmel kísérését. Jóindulata, segítőkészsége és tanácsai rendre átlendítettek a holtpontokon.

Szeretettel gondolok az Evangélikus Hittudományi Egyetem hallgatóira is. Számomra nélkülük e munka elkészítése öncélú lett volna.